

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazma hüququnda

**İSTEHSALIN DAYANIQLI İNKİŞAFININ TƏMİN
OLUNMASININ MAKROİQTİSADI PROBLEMLƏRİ
(AQRAR SAHƏNİN MATERIALLARI ƏSASINDA)**

İxtisas: 5307.01 –“İqtisadi nəzəriyyə”

Elm sahəsi: 53- İqtisad Elmləri

İddiaçı: **Serttaş Leyla Rövşən qızı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI-2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda “Aqrar islahatlar və ərzaq təhlükəsizliyi” şöbəsində yerinə yetirilib.

Elmi rəhbər :

iqtisad elmlər doktoru, professor,
İsa Hüseyn oğlu Aliyev

Rəsmi opponentlər:

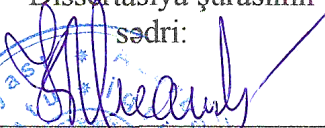
iqtisad elmlər doktoru, professor,
Seyfəddin Sabir oğlu Səməndərov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dos.
Rüfət Cahangir oğlu Efendiyev

iqtisad elmlər doktoru, professor
Gülənbər Arif qızı Əzizova

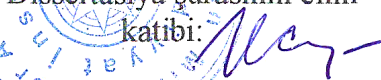
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda nəzdində fəaliyyət ED 1.10 göstərən Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

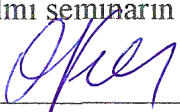
iqtisad elmlər doktoru, professor,
Nazim Müzəffər oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dos
Sevdə Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

İqtisad elmlər doktoru, professor,
Fuad Əlinağı oğlu Qənbərov

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. İSTEHSALIN DAYANIQLI İNKİŞAFININ TƏMİN OLUNMASININ NƏZƏRİ – METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1 İstehsalın dayanıqlı inkişafının təmin olunmasının mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri.....	11
1.2 Aqrar sahədə istehsalın dayanıqlı inkişafı konsepsiyasına nəzəri yanaşmalar.....	23
1.3 İstehsalın dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında makroiqtisadi proseslərin rolu.....	36
1.4 İstehsalın dayanıqlı inkişafının formalaşması, və onun regional xüsusiyyətləri.....	48
II FƏSİL. AQRAR SAHƏDƏ İSTEHSALIN MAKROİQTİSADI TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	59
2.1 Aqrar sahədə istehsalın davamlılığı və onun istehsal amillərindən asılılığının qiymətləndirilməsi.....	59
2.2 Aqrar sahədə istehsalın davamlılığı və onun makroiqtisadi göstəricilərlə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi.....	72
2.3 Aqrar sahədə istehsalın davamlılığının iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərdən qiymətləndirilməsi.....	81
III FƏSİL. AQRAR SAHƏDƏ DAYANIQLI İNKİŞAFININ TƏMİN OLUNMASINDA DÖVLƏT TƏNZİMLƏMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ	92
3.1 Strateji Yol Xəritəsində sahibkarlığın inkişaf perspektivləri və aqrar sahədə iqtisadi dayanıqlılıq.....	92
3.2 Aqrar sahədə sığorta sisteminin inkişafı dayanıqlılığın sosial aspektinin zəruri amili kimi.....	103
3.3 Maliyyə – kredit resursları makroiqtisadi tənzimlənmənin mühüm aləti kimi	120
NƏTİCƏ.....	134
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	136

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. 1970-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə dünya üzrə ümumdaxili məhsul həcmi cari qiymətlərlə 20 dəfədən çox, real qiymətlərlə isə 4 dəfədən çox artıb. Mal və xidmət istehsalı həcminin belə sürətlə artmasının əsas səbəblərindən biri elm və texnikanın sürətlə inkişafıdır. Dünya təsərrüfat sisteminin formalaşması, ölkələrarası əlaqələrin genişlənməsi, əhali artımı da məhsul istehsalı həcminin artmasına təkan verib. Texnoloji yeniliklərin inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə ötürülməsi bu ölkələrdə istehsalın genişlənməsinə şərait yaradıb.

Ölkələrin iqtisadi siyasətlərində iqtisadi artımın əsas məqsəd kimi qoyulması təbii sərvətlərdən daha geniş miqyasda istifadəni və işçi qüvvəsindən maksimum yararlanmağı zəruri edir. Bunun nəticəsidir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təbii sərvətlərin daha geniş miqyasda istismarı baş verir. Həmçinin işçi qüvvəsindən maksimum yararlanmaq istəyi də əksər hallarda onların sosial-iqtisadi vəziyyətlərinin pisləşməsinə səbəb olur. Beləliklə, iqtisadi artımın əsas məqsəd kimi qoyulması ekoloji və sosial-iqtisadi tarazlığın pozulması təhlükəsi yaradır.

Belə bir təhlükə kənd təsərrüfatı sahəsində də mövcuddur. Kənd təsərrüfatında istehsal həcminin artırılması üçün müxtəlif tədbirlərin görülməsi, məsələn, geniş sahələrin heyvandarlıq üçün istifadə edilməsi, meşə massivlərinin əkinçilik üçün hazırlanması, kimyəvi gübrələrdən və ziyanvericilərlə mübarizədə dərmanlardan istifadə və sair belə tədbirlər məhsuldarlığın artırılması üçün vacib olsa da, bəzi hallarda, ekoloji və sosial-iqtisadi problemlər yaradır.

Son dövrlərdə iqtisadi inkişaf ilə ekoloji və sosial-iqtisadi vəziyyət arasında balansın qorunması zərurəti dünyanın diqqət mərkəzindədir. 1987-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyası iqtisadi, sosial və ekoloji sferalar arasında balanslı inkişafın təmin edilməsinin vacib olduğunu qeyd etdi. Elə həmin il “Ətraf mühit və inkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiya” “dayanıqlı inkişaf” anlayışını daxil etdi. “Dayanıqlı inkişaf” gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəməsinə təhlükə yaratmadan indiki nəsillərin ehtiyaclarının təmin edilməsinə şərait

yaradan inkişafdır. Gələcək sivilisasiyanın inkişaf modeli kimi qəbul edilən “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda BMT-nin İnkişaf və Ətraf mühit Konfransında qəbul edildi. Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinin vacibliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası” yaradılıb.

Digər iqtisadi fəaliyyət sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatı sahəsində də dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi müasir dövrün əsas problemlərindən biridir. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası tələb edir ki, torpaqdan və sudan, fauna və floradan istifadə elə səviyyədə və elə vasitələrlə olmalıdır ki, müasir nəsillərin ehtiyaclarının ödənilməsi ilə yanaşı gələcək nəsillər üçün də yararlı vəziyyətdə qalsınlar.

İqtisadi inkişaf ilə ekoloji və sosial-iqtisadi vəziyyət arasında balansın qorunması problemi Azərbaycanın kənd təsərrüfatı üçün də mövcuddur. Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatında artıq planlı iqtisadiyyat modeli yoxdur. Torpaq sahələri istifadə üçün fərdi sahibkarlara paylanıb. Onlara məxsus olan torpaq sahələrində “nəyin” və “nə qədər” əkilməsi haqqında qərarı fərdi sahibkarlar özləri verirlər. Torpaq sahələrinin istifadə üçün digərlərinə icarəyə verilməsi halları da geniş yayılıb. Belə olan halda torpaqdan maksimum fayda götürmək istəyi üstünlük təşkil edir.

Beləliklə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün makroiqtisadi problemlərin öyrənilməsinə ehtiyac var. İstehsalın dayanıqlı inkişafının təmin olunması – ölkədə yeni iqtisadi münasibətlərin və makroiqtisadi tarazlığın formalaşmasını səmərəli həll etməklə, onun hərtərəfli, güclü inkişafına və sağlam gələcəyinə şərait yaradır. Bu baxımdan, Azərbaycan iqtisadiyyatı XX əsrin son onilliyində ciddi sarsıntılara məruz qalsa da, XXI əsrə bazar münasibətləri əsasında dayanıqlı inkişaf edən müstəqil ölkə kimi daxil olmuşdur.

Azərbaycanda sağlam və dayanıqlı milli iqtisadiyyatın formalaşmasının qanunauyğunluqları, xüsusiyyətləri və problemlərinin nəzəri-metodoloji tədqiqi – iqtisadi proseslərə tarixi səpkidə, məntiqi ardıcılıqla yanaşılmasını tələb edir. Həm də tədqiqat gedişində konkret iqtisad elminin nəticələrindən yaradıcılıqla istifadə

etmək və öyrənilən prosesləri birgə və ayrılıqda mikro, makro və meqa iqtisadiyyat səviyyəsində qiymətləndirməklə, onları iqtisadi, siyasi, sosial baxımdan sistemli təhlil etmək lazımdır.

Aqrar sahədə istehsal prosesi, iqtisadiyyatın tarixən bazar konyukturuna nisbətən zəif uyğunlaşan, böhran situasiyalara müqavimət imkanları zəif olan istiqamətlərdəndir. Aqrar sahə bütövlükdə milli iqtisadiyyatın ən mühüm və aparıcı seqmentini təşkil edir. Kənd təsərrüfatı əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin isə xammala olan təlabatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, bütövlüklə aqrar sahə ölkənin strateji iqtisadi maraqlarının reallaşdırılmasında, dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində prioritet rola malik olmaqla yanaşı kənd ərazisinin davamlı inkişafına nail olunmasında da həlledici mövqe tutur.

Sosial-iqtisadi sistemlərin dayanıqlılığı problemi “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası qəbul ediləndən xeyli əvvəl müxtəlif alimlər tərəfindən tədqiq edilib. Məsələn, C.Keyns, J. Şumpeter, B. Becker, S.David və başqaları bu problemləri tədqiq ediblər. Hətta “dayanıqlılıq” anlayışının mahiyyəti məsələsinə F.Engles də münasibət bildirib. Lakin iqtisadi kateqoriya kimi “Dayanıqlı inkişaf” problemləri bu konsepsiya qəbul ediləndən dərhal sonra ciddi elmi tədqiqat predmetinə çevrildi. Belə tədqiqatları əsasən iki qrupa ayırmaq olar: Birinci qrup tədqiqatlar iqtisadiyyatın bütünlükdə davamlı inkişafına həsr edilirdi. İkinci qrup tədqiqatlar isə hər hansı iqtisadi fəaliyyət sahəsini əhatə edirdi.

Kənd təsərrüfatı sahəsinin dayanıqlı inkişaf problemləri B.M.Beus, R. Senanayake, M. Altieri, V.A. Klyukaç, J. İkerd, L. Zhen, J.K. Routray və başqaları tərəfindən tədqiq edilib.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadçı alimlərindən R.Ə.Mehdiyev, Ş.M.Muradov, Z.Ə.Səmədzadə, F.F. Mustafayev, Ə.X. Nuriyev, A.F. Musayev, İ.H.Ahiyev, M.C. Atakişiyev, S.V. Salahov, A.A. Nadirov, N. Müzəffərli, D.Ə.Vəliyev, F.Ə.Qənbərov, A.F.Abbasov, İ.A.Kərimli, A.Ş.Şəkərəliyev, T.N.Əliyev, R.P.Sultanova, G.Z.Yüzbaşıyeva, M.A.Əhmədov, M.G. Gülahiyev, S.M.Mikayılova, H.A. Xəlilov, T.N. Hüseynov və başqaları aqrar sahənin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər, o cümlədəni yeni təsərrüfat

mexanizminin qurulması, onun iqtisadi səmərəliliyi və inkişaf yolları haqqında çoxsaylı araşdırmalar aparmış, məqalə və monoqrafiyalar hazırlayıb çap etdirmişlər.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, 1) aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı; 2) bu sahədə yaradılan əlavə dəyərin artımı; 3) kənd təsərrüfatında istehsal prosesində ekoloji təsirlərin minimumlaşdırılması və 4) kənd regionlarında əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması kontekstində tədqiqinə həsr edilən araşdırmalar yetərinə deyil.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalın, regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın və ekoloji tarazlığın, vahid sistem olaraq, makroiqtisadi göstəricilərdən asılılığının qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın məqsədlərinə müvafiq olaraq, aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyularaq həll edilmişdir:

- “dayanıqlı inkişafın” iqtisadi mahiyyətinə müxtəlif yanaşmaların təsnifləşdirilməsi;
- dayanıqlı iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsi metodologiyalarının müqayisəli təhlili;
- aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın xarakterik xüsusiyyətlərinin təsnifləşdirilməsi;
- aqrar sahədə davamlı inkişafın qiymətləndirilməsi metodologiyalarının müqayisəli analizi;
- Azərbaycanda aqrar sahədə məhsul istehsalının inkişafının qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda aqrar regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalında mümkün ekoloji təsirlərin təsnifləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatında istehsalın davamlı inkişafı üçün dövlət tənzimləməsi istiqamətləri;
- regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün dövlət tənzimləməsi istiqamətləri;
- kənd təsərrüfatı istehsalında mümkün ekoloji təsirlərin azaldılması üçün dövlət tənzimləməsi istiqamətləri.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat prosesində göstəricilər arasında əlaqənin qiymətləndirilməsi metodu olaraq xətti reqresiya analisi

metodundan geniş istifadə edilib. İqtisadi, sosial və ekoloji davamlılıq səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün isə ölkədə uyğun aspektlər üzrə “astana qiymətləri” əsasında mövcud vəziyyət qiymətləndirilmişdir. Problemin müxtəlif aspektlərinə yanaşmaların təsnifləşdirilməsi də müqayisəli analiz aparmaq üçün metod olaraq seçilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Azərbaycanda bitkiçilik üzrə istehsal həcmnin davamlı inkişafı daha çox üç göstəricidən-cəmi əkin sahəsinin ölçüsündən, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən və kənd təsərrüfatındakı əsas fondların həcmindən asılıdır. Digər göstəricilərdən, o cümlədən, kənd təsərrüfatında məşğul əhalinin sayından, kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və sahibkarlıq subyektlərinin sayından, kənd təsərrüfatında dövlət müəssisələrinin sayından və suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən asılılıq azdır;

1. Azərbaycanda bitkiçilik üzrə məhsuldarlığın davamlı olaraq artmasını təsdiq etmək olar. Lakin bitkiçilik üzrə məhsuldarlıq istehsalın həcminə təsir göstərən amillərdən, o cümlədən cəmi əkin sahəsindən, aqrar sahədə məşğul əhalinin sayından, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən, kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və fərdi sahibkarların sayından, kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin sayından, suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən və aqrar sahədə əsas fondları həcmindən asılı deyil. Bitkiçilik üzrə məhsuldarlıq daha çox əməyin keyfiyyətindən asılıdır;

2. Azərbaycanda kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı daha çox iki amildən - kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönələn investisiyaların həcmindən və kənd təsərrüfatına dövlət yardımından asılıdır. Aqrar sahə ilə əlaqəsi olan digər amillərin, o cümlədən kənd təsərrüfatında məşğul əhalinin sayı və kənd təsərrüfatı sahəsində əsas fondların miqdarı istehsal həcminə ciddi təsir göstərmir;

3. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcmnin ÜDM-da payının artması idxal həcmnin azalmasına və xarici ticarət balansının artmasına səbəb olur;

4. Azərbaycanda aqrar sektorun iqtisadi və ekoloji aspekt üzrə dayanıqlılığı zəifdir.

5. Azərbaycanda kənd regionlarında yalnız sosial aspekt üzrə dayanıqlılığı orta səviyyədə hesab etmək olar.

6. Bütünlükdə aqrar sektorun dayanıqlılıq səviyyəsi də orta səviyyədən aşağıdır. İqtisadi aspektin dayanıqlılığının artması gələcəkdə ekoloji aspektin zəifləməsinə müəyyən təsir edə bilər.

7. Lakin bütünlükdə aqrar sektorun dayanıqlılığının zəif olması Azərbaycanda kənd regionları ilə şəhər, xüsusilə, Bakı arasında müəyyən bərabərsizliklər yaradır.

8. Azərbaycanda aqrar sektorun dayanıqlılığının hər üç aspekti və bütünlükdə aqrar sektorun dayanıqlılıq dərəcəsi üçün $AS=0.48665$ nəticəsi göstərir ki, Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafında davamlılıq səviyyəsi zəruri səviyyədən, $AS=0.5$ bir qədər aşağıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafa ölçüləbilən indikator kimi yanaşaraq onun xarakterik xüsusiyyətləri təsnifləşdirilib;

2. Dayanıqlı iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsi üçün metodologiya seçilib;

3. Azərbaycanda aqrar sahədə məhsul istehsalı və onun digər göstəricilərdən asılılığı qiymətləndirilib;

4. Azərbaycanda aqrar regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyət və onun digər göstəricilərdən asılılığı qiymətləndirilib;

5. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalında mümkün ekoloji təsirlər təsnifləşdirilib;

Tədqiqatın obyektı olaraq aqrar sahə və bu sahənin dayanıqlı inkişafında mühüm rol oynayan müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfat qurumları seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti olaraq üç sistemin- aqrar sahədə istehsalın, regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin və ətraf mühitin makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsinin vahid sistemdə öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məlumat mənbələri. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin hesabat məlumatlarından, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, müxtəlif kredit təşkilatlarının, aqrar sahədə təsərrüfat subyektlərinə müxtəlif xidmətlər göstərən müəssisə

və təşkilatların, digər qurumların statistik-hesabat materiallarından, uçot-hesabat sənədlərindən də istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın iki mühüm praktiki əhəmiyyəti var: 1) dayanıqlı inkişafı ilə bağlı tədqiqatda istifadə edilən metodologiya digər iqtisadi fəaliyyət sahələrində qiymətləndirmə məqsədilə istifadə edilə bilər; 2) tədqiqatda əldə edilən nəticələr və təkliflər ölkənin aqrar sektorunda dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə dövlət tənzimləməsi prosesində istifadə edilə bilər.

İşin aprobeşiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və işdə irəli sürülən konkret təkliflər müxtəlif reytingli elmi jurnallarda, o cümlədən, SCOPUS bazasının Q3 reytingli jurnalında dərc olunmuşdur. Dissertasiya işinin bəzi müddəaları ölkədə keçirilən elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmiş, müvafiq iqtisadi qurumlarda keçirilən görüşlərdə müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya mövzusu üzrə 12 məqalə dərc edilmişdir. Onlardan ikisi xarici ölkələrdə nəşr edilən jurnallarda, o cümlədən, Rusiyada, RİNS bazasına, digəri isə Bolqariyada SCOPUS və Clarivate bazasına daxil olan *Bulgarian Journal of Agricultural Science jurnalında* dərc edilmişdir. Dissertasiya mövzusu üzrə 5 tezis isə ölkədaxilində keçirilən konfrans materialı kimi dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirdiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya üç fəsil və doqquz paraqrafdan, giriş, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Birinci fəsil -48 səhifə, ikinci fəsil-33 səhifə və üçüncü fəsil-42 səhifə . Dissertasiya işinin ümumi həcmi 155 səhifədir və ümumi 272 min işarədən ibarətdir. İşin həcmi şəkillər, cədvəllər, qrafiklər, və ədəbiyyat siyahısı istisna olunmaqla 239 min işarə təşkil edir. Dissertasiya işində 14 cədvəldən, 11 qrafikdən, 5 şəkildən, həmçinin 214 mənbədən istifadə edilmişdir.

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMI MÜDDƏALAR

1-ci müddəa: *Azərbaycanda bitkiçilik üzrə istehsal həcminin davamlı inkişafı daha çox üç göstəricidən-cəmi əkin sahəsinin ölçüsündən, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən və kənd təsərrüfatındakı əsas fondların həcmindən asılıdır. Digər göstəricilərdən, o cümlədən, kənd təsərrüfatında məşğul əhəlinin sayından, kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və sahibkarlıq subyektlərinin sayından, kənd təsərrüfatında dövlət müəssisələrinin sayından və suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən asılılıq azdır.*

Aqrar sahədə istehsalın davamlılığının əsasən iki iqtisadi məqsədi var: 1) kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılması və 2) aqrar məhsulların ixrac potensialının gücləndirilməsi. Kənd təsərrüfatında istehsalın davamlı inkişafına təsir göstərən amilləri iki fərqli qrupa ayırmaq olar. Birinci qrup amillər fermerlərin və ya ev təsərrüfatlarının səyindən və kənd təsərrüfatında istehsalın təşkilindən asılı olmur. Belə amillər məhsuldarlığı həm artırır, həm də azalda bilər. Belə amilləri “obyektiv” amillər hesab etmək olar.

Aqrar sahədə istehsalın davamlı inkişafı üçün vacib olan “subyektiv” amillərin qiymətləndirilməsi məsələsi onun gələcək təşkili və istehsalın proqnozlaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kənd təsərrüfatının bitkiçilik sahəsində istehsal həcmi və məhsuldarlıq bir neçə amildən, o cümlədən: 1) cəmi əkin sahəsindən (X1); 2) aqrar sahədə məşğul əhəlinin sayından (X2); 3) əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən (X3); 4) kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və fərdi sahibkarların sayından (X4); 5) kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin sayından (X5); 6) suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən (X6); 7) aqrar sahədə əsas fondları həcmindən (X7) və sair asılı ola bilər. Bu amillərin hansının nə dərəcədə mühüm olmasını biz quracağımız reqressiya tənliyi vasitəsilə müəyyən edəcəyik.

Bitkiçilik üzrə istehsal həcminin yuxarıda qeyd edilən amillərdən asılılığının reqressiya əlaqəsi göstərir ki, bitkiçilik üzrə istehsal həcmi daha çox üç göstəricidən: 1) cəmi əkin sahəsinin ölçüsündən (X1); 2)

əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən (X3); 3) kənd təsərrüfatındakı əsas fondların həcmindən asılıdır. Digər göstəricilərdən asılılıq azdır. .

Cədvəl 1

Azərbaycanda bitkiçilik məhsulları istehsalının bəzi istehsal amillərindən asılılığı

	Bitkiçilikdə yaradılan ümumi məhsul (mln. manat)	Cəmi əkin sahəsi (1000 ha)	K/t-da məşğul əhali (min nəfər)	Əsas kapitalla yönələn investisiyalar (mln. azn)	Kənd təsərrüfatında özəl müəssisələr və sahibkarlar	K/t-da dövlət müəssisələri	Suvarılan əkin sahəsi	K/t əsas fondlar (mln. manat)
	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
2000	617,7	1041,5	1509,4	6,5	5750	408	1423,0	2634,4
2001	718,6	1162,3	1521,7	8,3	4777	247	1418,1	2694,3
2002	774,1	1222,9	1530,4	18,5	4254	319	1422,9	2727,1
2003	807,0	1219,5	1546,1	37,4	4448	302	1422,9	2764,7
2004	874,8	1293,8	1551,6	35,0	4600	302	1428,1	2821,5
2005	988,2	1327,9	1573,6	40,7	4884	303	1429,7	3004,6
2006	1124,4	1326,3	1583,2	58,3	4700	274	1429,1	3467,3
2007	1726,4	1323,9	1597,6	243,3	4506	264	1429,6	4150,2
2008	2084,9	1499,9	1611,3	336,5	4664	257	1429,5	4521,9
2009	2106,0	1705,4	1628,6	266,6	4731	249	1420,7	4868,1
2010	1999,2	1583,9	1655,0	431,0	4737	217	1421,4	5099,8
2011	2339,8	1608,2	1657,4	437,3	4682	254	1421,0	5271,4
2012	2458,2	1647,1	1673,8	648,8	4074	241	1424,3	5611,9
2013	2629,6	1684,2	1677,4	574,3	3956	238	1431,8	5852,3
2014	2449,4	1613,8	1691,7	363,9	3253	240	1435,3	6106,4
2015	2761,1	1585,4	1698,4	355,4	3136	235	1431,0	6903,6
2016	2431,4	1628,3	1729,6	325,1	3125	231	1438,8	7148,1
2017	2381,5	1640,5	1703,6	322,5	955	189	1445,8	6408,8
2018	2623,1	1632,2	1807,2	320,5	907	168	1449,4	7059,2

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Beləliklə, bitkiçilikdə istehsal həcminə təsir göstərən bu amillərin əhəmiyyətli dərəcəsini müəyyən edərək Azərbaycanda bitkiçilik sahəsinin istehsal həcmi üçün model təklif edə bilərik:

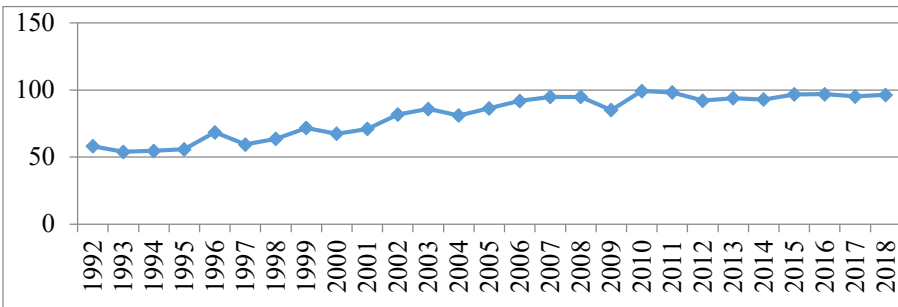
$$Y = -17033,9 + 1,105349 \times X_1 + 0,832367 \times X_3 + 0,528424 \times X_7 \quad (1)$$

2-ci müddə: *Azərbaycanda bitkiçilik üzrə məhsuldarlığın davamlı olaraq artmasını təsdiq etmək olar. Lakin bitkiçilik üzrə məhsuldarlıq istehsalın həcminə təsir göstərən amillərdən, o cümlədən cəmi əkin sahəsindən, aqrar sahədə məşğul əhalinin sayından, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən, kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və fərdi sahibkarların sayından, kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin sayından, suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən və aqrar sahədə əsas fondları həcmindən asılı deyil. Bitkiçilik üzrə məhsuldarlıq daha çox əməyin keyfiyyətindən asılıdır.*

Həm ayrı-ayrı məhsullar üzrə, həm də bütünlükdə bitkiçilik üzrə məhsuldarlığın yuxarıda qeyd etdiyimiz amillərdən asılılığının qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bütünlükdə bitkiçilik üzrə məhsuldarlığı

$$\frac{\sum_1^9 P_i \cdot V_i}{\sum_1^9 V_i} \quad (2)$$

burada P_i -ayrıca götürülən hər hansı bitkiçilik növünün məhsuldarlığı, V_i - həmin məhsulun istehsal həcmidir. (2) düsturu üzrə bitkiçilikdə orta məhsuldarlığı hesablaya bilərik.

Qeyd: ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

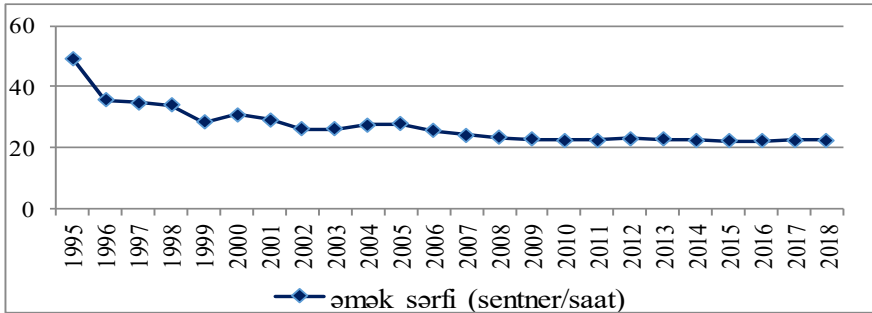
Grafik 1. Bitkiçilik üzrə orta məhsuldarlığın dinamikası

Regressiya statistikasının nəticələrinə əsasən, bitkiçilikdə məhsuldarlıq bu amillərin heç birindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı

deyil. İstehsalın davamlılığının əsas məqsədi olan məhsuldarlığın yuxarıdakı amillərdən asılı olmaması onun digər amillərdən, məsələn, məşğul əhalinin bilik və bacarıqlarının yüksəlməsindən, bitkiçilikdə texnikadan, mineral gübrələrdən istifadədən və əmək məsrəfindən daha çox istifadə ilə bağlı ola bilər. Bitkiçilik məhsullarının orta əmək məsrəfini bəzi məhsullar üzrə əmək məsrəflərindən

$$\frac{\sum_1^8 L_i * V_i}{\sum_1^8 V_i} \quad (3)$$

düsturu ilə hesablaya bilərik. Burada L_i tədqiqata cəlb edilən 8 bitkiçilik məhsulunun istehsalında hər hansı bir məhsula çəkilən əmək məsrəfidir, V_i - bu məhsulların istehsal həcmidir. Müqayisəli analiz göstərir ki, nəzərdən keçirilən bitkiçilik məhsulları arasında tütün digər növ məhsullarla müqayisədə daha çox əmək tələb edir. Bu məhsullar arasında bostan məhsulları və şəkər çuğunduru daha az əmək sərf edən məhsullardır.

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Qrafik 2. Bəzi bitkiçilik məhsulları üzrə hesablanan orta əmək sərfi

Daha az əmək sərf etməklə daha çox məhsul istehsalına nail olmaq əməyin keyfiyyəti ilə yanaşı həm də aqrotexniki tələblərə riayət edilməsi, həmçinin mineral gübrələrdən istifadə ilə mümkün ola bilər.

3-cü müddəa: Azərbaycanada kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı daha çox iki amildən - kənd təsərrüfatında əsas kapitala yönələn investisiyaların həcmindən və kənd təsərrüfatına dövlət yardımından

asıldır. Aqrar sahə ilə əlaqəsi olan digər amillərin, o cümlədən kənd təsərrüfatında məşğul əhalinin sayı və kənd təsərrüfatı sahəsində əsas fondların miqdarı istehsal həcminə ciddi təsir göstərmir.

Cədvəl 2

Kənd təsərrüfatında istehsal həcminin və bəzi makroiqtisadi amillərin inkişaf dinamikası

	<i>Kənd təsərrüfatında istehsal həcmi (mln. manat)</i>	<i>Kənd təsərrüfatında əsas kapitala yönəldilən investisiya (mln.manat)</i>	<i>k/təsərrüfatında məşğul əhalinin sayı (min nəfər)</i>	<i>k/təsərrüfatında dövlət yardımlarının həcmi (mln.manat)</i>	<i>Kənd təsərrüfatı sahəsində əsas fondlar (mln.manat)</i>
	Y	X1	X2	X3	X4
2000	1112,4	6,5	1509,4	34,0	2634,4
2001	1242,2	8,3	1521,7	34,2	2694,3
2002	1342,9	18,5	1530,4	45,3	2727,1
2003	1450,5	37,4	1546,1	53,6	2764,7
2004	1572,7	35,0	1551,6	61,1	2821,5
2005	1844,8	40,7	1573,6	96,4	3004,6
2006	2115,5	58,3	1583,2	132,4	3467,3
2007	2918,6	243,3	1597,6	247,5	4150,2
2008	3505,9	336,5	1611,3	281,9	4521,9
2009	3805,5	266,6	1628,6	390,5	4868,1
2010	3877,7	431,0	1655,0	372,1	5099,8
2011	4525,2	437,3	1657,4	444,7	5271,4
2012	4844,6	648,8	1673,8	468,2	5611,9
2013	5244,6	574,3	1677,4	487,9	5852,3
2014	5225,8	363,9	1691,7	562,9	6106,4
2015	5635,3	355,4	1698,4	596,2	6903,6
2016	5748,2	325,1	1729,6	601,3	7148,1
2017	6580.0	322.5	1703.6	605.7	6408.8
2018	7010.0	320.5	1807.2	604.5	7059.2

Qeyd: ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi və onun asılı olduğu ehtimal edilən bəzi göstəricilərin son 15 ildə inkişaf dinamikasına əsasən demək olar ki, bu göstəricilərdən dördü (Y, X2, X3,X4) bu illər ərzində davamlı artım tempinə malik olub. Kənd

təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların (X_1) həcmində isə artıb-azalmalar müşahidə edilib.

Bu göstəricilər arasındakı xətti asılılığı kimi ifadə edə bilərik.

$$Y_i = a_{0i} + a_{1i} * X_{1i} + a_{2i} * X_{2i} + a_{3i} * X_{3i} + a_{4i} * X_{4i} + \varepsilon_i \quad (4)$$

Burada Y_i , X_{1i} , X_{2i} , X_{3i} , X_{4i} uypun olaraq, kənd təsərrüfatında istehsal həcmi, kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönələn investisiya, kənd təsərrüfatında məşğul əhəlinin sayı, kənd təsərrüfatına dövlət yardımlarının həcmi və kənd təsərrüfatında əsas fondların miqdarıdır. a_{0i} , a_{1i} , a_{2i} , a_{3i} , a_{4i} əmsallar (və ya parametrlərdir), ε_i isə qalıqlardır.

$$Y = -5332.983 + 0.951598 * X_1 + 3.387216 * X_3 \quad (5)$$

Beləliklə, kənd təsərrüfatında istehsal həcminə kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların və kənd təsərrüfatına dövlət yardımlarının həcminin ciddi təsir göstərdiyini təsdiq edə bilərik.

4-cü müddəə: *Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcmnin ÜDM-da payının artması idxal həcmnin azalmasına və xarici ticarət balansının artmasına səbəb olur.*

Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı üçün onun ixrac potensialının gücləndirilməsinə ciddi ehtiyac var. Son 20 ildə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarət balansını əsasən mənfi olaraq qalır. Təəssüf ki, mənfi ticarət balansının mütləq qiyməti artmaqda davam edir. Bu ərzaq məhsullarına görə ölkədən çıxan valyutanın həcmnin artması deməkdir.

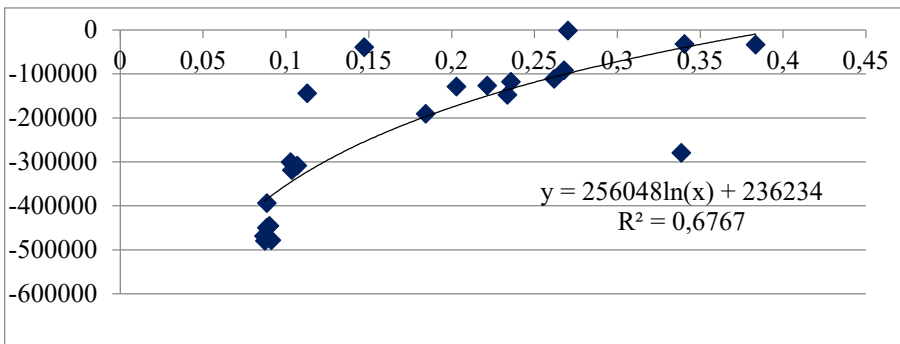
Kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarət balansının asılı olduğu amillər sırasına 1) ÜDM həcmi, yaxud kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ÜDM-da payını; 2) Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal həcmi; 3) ərzaq məhsullarının istehlak həcmi; 4) Ev təsərrüfatlarının faktiki son istehlak xərclərini aid edə bilərik.

Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə xarici ticarət balansının (Y) müxtəlif amillərdən asılılığının toplu reqressiya tənliyini müəyyən etmək üçün əvvəlcə bu göstəricinin hər bir amildən ayrı-ayrılıqda asılılığına diqqət yetirək. Əvvəlcə Y -in kənd təsərrüfatı istehsalının

ÜDM-da payından (X1) asılılığına baxaq. Qeyd edək ki, bu iki göstərici arasında xətti asılılıq yoxdur və daha çox loqarifmik asılılıq və onu

$$\hat{Y} = a_0 + a_1 * \text{Ln}X1$$

kimi ifadə etmək olar . Bu asılılıqda korrelyasiya əmsalı R=0,8226. Qrafik olaraq bu, aşağıdakı qrafik 3-də. Bu asılılıq sübut edir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə xarici ticarət balansının mənfi saldosunun azalması və gələcəkdə müsbət saldoya çevrilməsi üçün istehsal həcmi artırmaq lazımdır.

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Qrafik 3. Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə xarici ticarət balansının (Y) kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payından (X) asılılığı

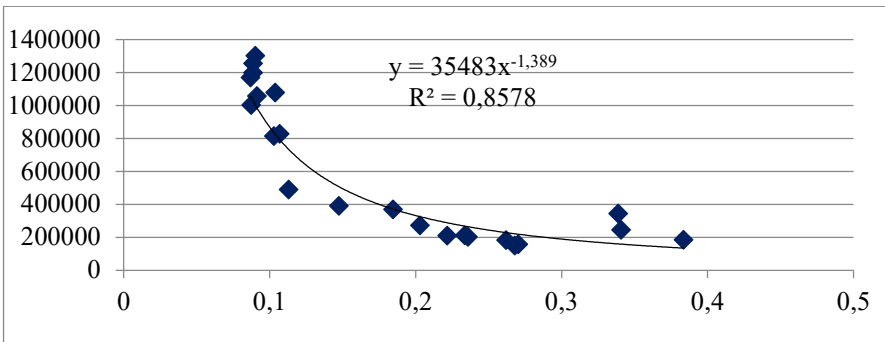
Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxal həcmi kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payı göstəricisindən asılılığı da xətti deyil və üstlü funksiyadır. Bu funksiyanı

$$\hat{Y} = a_0 * X^\alpha$$

kimi ifadə etmək olar. Bu asılılıq belə bir nəticənin çıxarılmasına imkan verir ki, idxalı azaltmaq üçün kənd təsərrüfatının ÜDM-da payının artırılması lazımdır. 4-cü qrafikdən görünür ki, bu iki göstərici

arasındaki asılılıqda korrelyasiya əmsalı kifayət qədər güclüdür: $R=0,9262$.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixrac həcmünün kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payından asılılığı dünyanın əksər ölkələri üçün xarakterik olan mənzərədən kəskin fərqlənir. Belə ki, kənd təsərrüfatı sahəsini özünün strateji prioritet sahəsi hesab edən ölkələrdə, başqa sözlə desək, kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payının 25%-dən yüksək olduğu ölkələrdə ixrac məhsullarının əsas hissəsini kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil etdiyindən ixrac gəlirləri bu payın artımı ilə artma meylinə malik olur. Kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payı azaldıqca ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi də azalır. Azərbaycanda isə bir qədər fərqli mənzərə müşahidə edilir. Belə ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payı azaldıqca ixrac həcmi artır. Baxmayaraq ki, bu asılılıq xətti deyil, amma tərs mütənasilik tendensiyası son 20 il üçün saxlanılır.

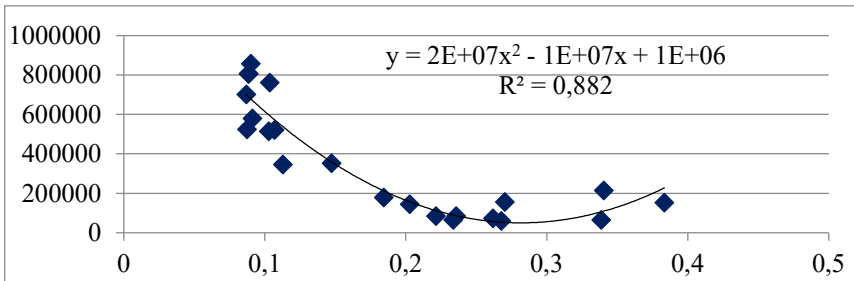
Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Qrafik 4. Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxal həcmünün (Y) kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payından asılılığı (X)

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payı ilə ixrac həcmi arasındakı asılılıq polinomial asılılığa daha yaxındır və onu

$$\hat{Y} = a_0 + a_1 * X + a_2 * X^2$$

kimi ifadə etmək olar. 5-ci qrafikə əsasən qeyd edə bilərik ki, burada $a_0 = 10^6$, $a_1 = 10^7$, $a_2 = 2 \cdot 10^7$. Bu halda korelyasiya əmsali $R=0,9391$. Bu kifayət qədər güclü asılılığın olduğunu bildirir.

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Qrafik 5. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixrac həcmnin kənd təsərrüfatı istehsalının ÜDM-da payından asılılığı

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanın iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici ticarət balansının müsbət saldoya malik olması üçün 1) kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ÜDM-da payının, 2) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmnin müəyyən həddə olması zəruridir.

Müddəa 5 - İqtisadi aspektin dayanıqlılığının artması gələcəkdə ekoloji aspektin zəifləməsinə müəyyən təsir edə bilər.

Dayanıqlı aqrar sektorunun iqtisadi aspekti üçün “astana qiymətləri”nin müəyyən edilməsi üçün biz aqrar sahədə çalışan bütün iqtisadi subyektlərin, o cümlədən, fermer təsərrüfatlarının, ev təsərrüfatlarının, kollektiv təsərrüfatların məcmu fəaliyyətinin nəticəsini əsas götürəcəyik. Bura fermer təsərrüfatlarının maliyyə resursları, o cümlədən aqrar sektorda yaradılan əlavə dəyər, bitkiçilikdə və heyvandarlıqda əmək məhsuldarlığı, müxtəlif sahələr üzrə ümumi məhsulun həcmi və sair daxildir. Biz belə göstəricilərdən yalnız 12-dən istifadə edəcəyik.

Beləliklə, Azərbaycanda 2017-ci il üzrə aqrar sahənin dayanıqlılığının iqtisadi aspekti üzrə 12 göstəricinin faktiki və “astana qiymətlərinin” müqayisəsi deməyə əsas verir ki, bu göstəricilər üzrə faktiki nəticələr “astana qiymətlərindən” xeyli azdır. Hətta kartofun məhsuldarlığını ifadə edən faktiki göstərici dünya üzrə orta

göstəricidən 30% azdır. Çay yarpağının məhsuldarlığı isə Türkiyədəki faktiki rəqəmlərdən 2,5 dəfə azdır. “Hər baş inək və camışdan süd sağımı” göstəricisi üzrə də Azərbaycan dünya üzrə orta səviyyədən geri qalır. Strateji Yol Xəritəsi yaxın dövr üçün ət, süd, pambıq, barama istehsalını sürətlə artırmağı hədəf kimi qoyur. Hazırda ölkədə istehsal həcmi bu hədərlərdən xeyli geridədir

Cədvəl 3

Aqrar sektorda dayanıqlılığın iqtisadi aspekti üçün faktiki (2018) və hədəf göstəriciləri

	İqtisadi göstəricilər	f_{1i}	t_{1i}	Hədəf qiymətlərinin mənbəyi
1	Aqrar sektorda ÜDM həcmi (mln.azn)	3949.3	5184.3	Strateji Yol Xəritəsi
2	Dənli və dənli paxlaların məhsuldarlığı (ton/ha)	2.98	10	Yeni Zelandiya
3	Pambığın məhsuldarlığı (ton/ha)	1.53	1.887	Avstraliya
4	Tütünün məhsuldarlığı (ton/ha)	1.66	1.922	Argentina
5	Kartofun məhsuldarlığı (ton/ha)	15	20	Orta dünya
6	Çay yarpağının məhsuldarlığı (ton/ha)	1.11	2.987	Türkiyə
7	Hər baş inək və camışdan süd sağımı (bir ildə kq)	1528	2200	Orta dünya
8	Ət istehsalı (1000 t.)	316.8	380.16 (+20%)	Strateji Yol Xəritəsi
9	Süd istehsalı (1000 t.)	2024.1	2631.33 (+30%)	Strateji Yol Xəritəsi
10	Pambıq istehsalı (1000 t.)	207.5	830 (x 4)	Strateji Yol Xəritəsi
11	Barama istehsalı (ton)	245.2	245200 (x1000)	Strateji Yol Xəritəsi
12	əkin sahələrinin ölçüsü (min ha)	1665.71	1749 (+5%)	Strateji Yol Xəritəsi
			0,00154	

Müddəa 6 - Yalnız sosial aspekt üzrə dayanıqlılığı orta səviyyədə hesab etmək olar.

Dayanıqlılığın sosial aspekti üçün də müxtəlif göstəricilərdən istifadə etmək olar. Biz əhəlinin sosial vəziyyəti üçün daha xarakterik olan on beş göstəricidən istifadə edəcəyik.

Azərbaycan üçün dayanıqlı aqrar sektorun sosial aspekt üzrə “astana qiymətləri”ni müəyyənləşdirmək üçün biz Strateji Yol Xəritəsində yaxın dövr üçün nəzərdə tutulan hədəfləri əsas kimi götürəcəyik. Bir göstərici- “kənd yerləri üzrə ümumi nəsilvermə əmsalı” üçün “astana qiyməti” olaraq şəhərlərdə nəsilvermə əmsalı göstəricisi götürülüb (cədvəl 4). Elə bu göstərici üzrə kənd regionlarının göstəricisi “astana qiymətini” üstələyir

Cədvəl 4

Aqrar sektorda dayanıqlılığın sosial aspekti üçün faktiki (2018) və hədəf göstəriciləri

	Sosial göstəricilər	f_{2i}	t_{2i}
1	kənd yerləri üzrə ümumi nəsilvermə əmsalı	2	1.7
2	kənd regionlarında ali təhsilli kişilərin ölkənin cəmi kişi əhalisi sayında payı	6.2	12.3
3	kənd regionlarında orta, orta ixtisas, peşə və orta ümumi təhsilli kişilərin ölkənin cəmi kişi əhalisi sayında payı	42.4	34.8
4	kənd regionlarında ali təhsilli qadınların ölkənin cəmi qadın əhalisi sayında payı	3.9	10.6
5	kənd regionlarında orta, orta ixtisas, peşə və orta ümumi təhsilli qadınların ölkənin cəmi qadın əhalisi sayında payı	45.9	41.3
6	Kənd yerlərində adambaşına orta gəlirlər (manat)	256.75	278.65
7	mərkəzi isitmə sistemi ilə təchizat (%)	6.8	34.4
8	Telefona qoşulma (%)	60.9	91.1
9	Kanalizasiyanın mövcudluğu (%)	96.2	99.9
10	vanna, duş, hamamın mövcudluğu (%)	81.5	96.0
11	şəbəkə qazına qoşulma (%)	84.0	97.4
12	isti su təchizatının mövcudluğu (%)	47.0	80.6
13	su kəmərinə qoşulma (%)	75.8	98.9
14	Aqrar sektorda məşğulların sayı (%)	1752.9	1772.9
15	Bütün aqrar yönlü ixtisaslar üzrə ali təhsil müəssisələrində təhsil alanların sayı (nəfər)	2884	3460.8 (+20%)
			0.86568

Müddəa 7 - Azərbaycanda aqrar sektorun ekoloji aspekt üzrə dayanıqlılığın zəifdir.

Aqrar sektorun dayanıqlılığının ekoloji aspektinin qiymətləndirilməsi üçün biz dörd göstəricidən istifadə edəcəyik. 2017-

ci il üçün dörd göstərici üzrə faktiki və “astana qiymətləri” əsasında hesablamalara əsaslanaraq, göstərmək olar ki, Azərbaycanda aqrar sektorda dayanıqlılığın ekoloji aspekti üçün dayanıqlılıq səviyyəsi orta hesab edilə bilər ($\sigma_3 = 0.59272$).

Cədvəl 5

Aqrar sektorda dayanıqlılığın ekoloji aspekti üçün faktiki və hədəf göstəriciləri

	Ekoloji göstəricilər	f_{3i} (2017)	t_{3i}
1	Gübrələnmiş sahənin ümumi əkində xüsusi çəkisi, %	72	100
2	Mineral gübrələrdən istifadə (1000 ton)	118.7	148.375(+25%)
3	Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının bitki mühafizəsi vasitələrindən istifadənin həcmi		+25%
4	Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının sertifikatlı toxumlardan, eləcə də tinglərdən istifadə səviyyəsi		90%
5	Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının texnika, maşın və avadanlıqlarla, eləcə də kiçik həcmli texnika, maşın və avadanlıqlarla təminatı (1000 ha əkin sahəsinə)	13.1	15.72 (+20%)
6	Aqrar sektorda yaranan tullantılardan istifadəsi və zərərsizləşdirilməsi dərəcəsi (%)	0.32	100
7	Aqrar sahədə yaradılan 1 dollar əlavə dəyərə düşən istilik effekti yaradan qazların miqdarı (kq/\$)	3.056	
			0.59272

Müddəa 8 - Azərbaycanda aqrar sektorun dayanıqlılığının hər üç aspekti və bütünlükdə aqrar sektorun dayanıqlılıq dərəcəsi üçün $AS=0.48665$ nəticəsini ala bilərik.

Cədvəl 6

Azərbaycanın aqrar sahəsinin dayanıqlılıq səviyyəsi (2018)

	$ \bar{S}_j $	$ \bar{\lambda}_j $	$(\bar{S}_j, \bar{\lambda}_j)$	$\cos \varphi_j$	σ_j
iqtisadi	5000.711	245286.72	92491396.7	0.0754	0.00154
sosial	3390.377	3905.840	13206382	0.9973	0.86568
ekoloji	139.480	205.578	25050.04	0.8736	0.59272
AS (2017)					0.48665

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

- Ölkənin mövcud torpaq - iqlim şəraiti, tarixi əkinçilik mədəniyyəti və bununla bağlı toplanmış zəngin təcrübə, elmi-texniki nailiyyətlər, innovasiya meyilləri və digərləri aqrar sahədə istehsalın dayanıqlı inkişafına münbit şərait yaradır.

- Aqrar sektorda liberallaşma tədbirləri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının davamlı artımına müsbət təsir edir;

- Azərbaycanda bitkiçilik üzrə istehsal həcmının davamlı inkişafı daha çox üç göstəricidən-cəmi əkin sahəsinin ölçüsündən, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən və kənd təsərrüfatındakı əsas fondların həcmindən asılıdır.

- Aqrar sahədə istehsalın dayanıqlı inkişafının təmin olunması - dövlətin makroiqtisadi tənzimləmə vasitələrindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu vasitələrin təkmilləşdirilməsi və aqrar sahənin davamlı inkişafının prinsiplərinə, qanunauyğunluqlarına tabe etdirilməsi ölkənin strateji maraqları baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

- Azərbaycanda bitkiçilik üzrə istehsal həcmının davamlı inkişafının kənd təsərrüfatında məşğul əhalinin sayından, kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və sahibkarlıq subyektlərinin sayından, kənd təsərrüfatında dövlət müəssisələrinin sayından və suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən asılılıq azdır.

- Azərbaycanda bitkiçilik üzrə məhsuldarlığın davamlı olaraq artmasını təsdiq etmək olar.

- Bitkiçilik üzrə məhsuldarlıq istehsalın həcminə təsir göstərən amillərdən, o cümlədən cəmi əkin sahəsindən, aqrar sahədə məşğul əhalinin sayından, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmindən, kənd təsərrüfatında özəl müəssisələrin və fərdi sahibkarların sayından, kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin sayından, suvarılan əkin sahələrinin ölçüsündən və aqrar sahədə əsas fondları həcmindən asılı deyil.

- Bitkiçilik üzrə məhsuldarlıq daha çox əməyin keyfiyyətindən asılıdır.

- Azərbaycanda kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı daha çox iki amildən - kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönələn investisiyaların həcmindən və kənd təsərrüfatına dövlət yardımından asılıdır.
- Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcminin ÜDM-da payının artması idxal həcmi azalmasına və xarici ticarət balansının artmasına səbəb olur.
- İqtisadi aspektin dayanıqlılığının artması gələcəkdə ekoloji aspektin zəifləməsinə müəyyən təsir edə bilər.
- Yalnız sosial aspekt üzrə dayanıqlılığı orta səviyyədə hesab etmək olar.
- Azərbaycanda aqrar sektorun ekoloji aspekt üzrə dayanıqlılığı zəifdir.
- Azərbaycanda aqrar sektorun dayanıqlılığının hər üç aspekti və bütünlükdə aqrar sektorun dayanıqlılıq dərəcəsi üçün $AS=0.48665$ nəticəsini ala bilərik.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin çap edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Serttaş L.R. Aqrar sahədə makroiqtisadi tənzimlənmə məsələlərinə dair // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, -2009,- 250-255s.
2. Serttaş L.R. Aqrar sahədə makroiqtisadi tənzimlənmə məsələlərinə dair // AMEA – Aspirantlarının elmi konfransının materialları / - Bakı; Elm,- İyun -2009,- 469-471s.
3. Serttaş L. R. Bəzi makroiqtisadi məsələlərin aqrar sahədə tənzimlənməsi // AMEA – Aspirantlarının elmi konfransının materialları.- Bakı: Elm,- May-2010,- 452-454s.
4. Serttaş L. R. Bəzi makroiqtisadi məsələlərin aqrar sahədə tənzimlənməsi // AMEA – Aspirantlarının elmi konfransının materialları.- Bakı: Elm,-May-2010,- 452-454s.
5. Сертташ Л.Р. Некоторые проблемы макроэкономического регулирования в аграрном секторы // - Москва, Экономика и производства, РИИЦ,- 2010, март №3,

6. Serttaş L.R. İstehsalın dayanıqlı inkişafının təmin olunmasına nəzəri baxış // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, -2011,- 68-71s.

7. Serttaş L.R. Makroiqtisadi tarazlıq və müasir dövrdə onun təmin edilməsinin əsas istiqamətləri // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər,-2011,- 73-77s.

8. Serttaş L.R. Aqrar sahədə makroiqtisadi tənzimlənmənin əsas xüsusiyyətləri və prinsipləri // - Bakı: AMEA İqtisadiyyat İnstitutu AR Təhsil Nazirliyi Lənkəran Dövlət Universiteti AR İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar elmi tədqiqat İnstitutu “Azərbaycan Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı; problemlər, inkişaf meylləri” mövzusunda Respublika elmi praktiki konfransının materialları,-2011, -148-151s.

9. Serttaş L.R. Aqrar sahədə makroiqtisadi tənzimlənmənin əsas prinsipləri // - Bakı: Azərbaycan Universiteti Elmi Jurnalı, İpək yolu,-2012,-19-23s.

10. Serttaş L.R. Dayanıqlı istehsalın formalaşmasının regional məsələləri // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, -2012,-278-283s.

11. Сертташ Л.Р. Проблемы макроэкономического регулирования в аграрном секторе // - Москва: Наука и бизнес пути развития, научно-практический журнал,- 2012 №1 (07),-88-91s.

12. Serttaş L.R. Aqrar istehsala dövlət yardımının təkmilləşdirilməsi // - Bakı: H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş konfrans,-2013,-122-123 s.

13. Serttaş L.R. Lənkəran iqtisadi rayonuna daxil olan rayonların nəzərdə tutulmuş iqtisadi inkişaf strategiyası // H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş konfrans,-2013,-46-54s.

14. Serttaş L.R. Aqrar sahədə istehsalın davamlılığı və onun istehsal alimlərindən asılılığının qiymətləndirilməsi // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, - 2018 (6),-147-152s.

15. Serttaş L.R. İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin nəzəri məsələləri // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər,- 2018,- 110-116s.

16. Gulaliyev, M.G., Abasova, S.T., Samedova, E.R., Valiyeva, S.I., Serttash, L.R. Assessment of agricultural sustainability (Azerbaijan case) // Bulgarian Journal of Agricultural Science, Scopus -2019,-p.80-89.

17. Сертташ Л.Р. Регулирования аграрного сектора и его макроэкономические последствия // Научный форум: Экономика и менеджмент: сб. ст. по материалам XXXIV Междунар. науч.-практ. конф. - Москва, МЦНО,- 2020.-№ 1(34), -с.75-81.

Dissertasiyanın müdafiəsi 18 iyun 2021-ci il tarixində saat 14⁰⁰-da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ. 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir (economics.com.az).

Avtoreferat 18 may 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 07.05.2021
Kağızın formatı 60x84 ^{16/1}
Həcm: 37 839
Tiraj: 100